

Azərbaycan Respublikası
Mədəniyyət Nazirliyi

F. Köçərli adına
Respublika Uşaq Kitabxanası

Əbdülzəl Dəmirçizadə dünyası

Əbdülzəl Dəmirçizadənin 110 illik yubileyi münasibətilə mərkəzi kitabxanaların uşaq şöbələri, MKS-nin şəhər, qəsəbə, kənd kitabxana filialları üçün hazırlanmış metodik vəsait

Bakı – 2019

Tərtibçilər:

**Aynurə Əliyeva
Sevil Əhmədova**

Redaktor:

Könül Ağazadə

**İxtisas redaktoru və
buraxılışa məsul:**

Şəhla Qəmbərova
Əməkdar mədəniyyət işçisi

Əbdüləzəl Dəmirçizadə dünyası: Əbdüləzəl Dəmirçizadənin 110 illik yubileyi münasibətilə mərkəzi kitabxanaların uşaq şöbələri, MKS-nin şəhər, qəsəbə, kənd kitabxana filialları üçün hazırlanmış metodik vəsait / Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi, F. Köçərli ad. Respublika Uşaq Kitabxanası ; tərt.ed. A.Əliyeva; ixt.red. və burax.məsul Ş. Qəmbərova ; red. K. Ağazadə. - Bakı : F. Köçərli ad. Respublika Uşaq Kitabxanası, 2019. - 20 s.

©F. Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası, 2019

Giriş

Tanrının inayəti ilə günəş türk bürclərində doğdu və göylərin bütün dairələri onların mülkləri üzərində döndü. Tanrı onlara türk adını verdi və onları yer üzünə hakim qıldı. Dövrümüzün xaqanlarını onlardan çıxardı, dünya millətlərinin idarə cilovunu onların əlinə tapşırırdı, onları hamıdan üstün elədi, onları haqq üzrə qüvvətləndirdi. Türklərlə əlbir olanlarını və tərəfdarlarını əziz tutdu, türklərin sayəsində bütün arzularına çatdırdı, pislərin, qaragüruhun şərinədən qorudu. Türklərin oxlarından qorunmaq üçün onların yolunu tutmaq hər bir ağıllı adama layiq və münasibdir. Dərdini söyləmək və türklərin könlünü fəth etmək üçün onların dilində danışmaqdan başqa yol yoxdur. Əgər kimsə öz qövmindən ayrılaraq türklərə sığınsa, o bütün qorxu və bəlalardan xilas olar. Türk dilini öyrənmək çox vacib işdir, türk dilini öyrənmək ağıl əmr edir. İllərdən bəri istila və əsarət altında yaşayan türk qardaşlarımızın milli birlik və varlığını bu yolla tədqiq etmək, şübhəsiz, hər türk ziyalısının birinci və ümdə vəzifəsi olmalıdır... Türk dili qrupunun ən ümdə qollarından biri isə Azərbaycan dilidir. Azərbaycan dili Azərbaycanda və bir sıra qonşu ölkələrdə əsrlərdən bəri yaşayan azərbaycanlılara ünsiyyət vasitəsi kimi xidmət edən ana dilidir. Azərbaycan dili türk dilləri ailəsinin qərb qrupuna mənsub olmaqla bu qrup daxilində mərkəzi mövqe tutan və geniş nüfuz dairəsinə malik olan bir dildir. Həm də bu qrupa mənsub dillər arasında ən əvvəl, yəni təqribən VII-IX əsrlər arasında ümumxalq dili halında formalaşmışdır. Bu dilin formalaşmasında misilsiz və əvəzolunmaz xidmət göstərən şəxsiyyətlərdən biri də Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan SSR Əməkdar elm xadimi, Azərbaycan SSR Dövlət mükafatı laureatı Əbdüləzəl Dəmirçizadədir. Ə.Dəmirçizadə ana dilinin, Azərbaycan türkcəsinin ürək

döyüntülərini, qan yaddaşını duyurdu, o dilin keçib gəldiyi tarix, təkamül yollarının ayağı dəmir çarıqlı, əli dəmir əsalı müdrik yolçusu ola bilirdi. Tale onu dilimizin bəxtinə seçib göndərmişdi. O, Mahmud Kaşğarlı, Mirzə Kazımbəy, Bəkir Çobanzadə kimi elm korifeylərinin mənəvi varisi, sədaqətli, fədakar davamçısı idi. Azərbaycan dilçiliyinin gizli ciddi elmi təfəkkürə, yaradıcı milli alim şəxsiyyətinə olan böyük ehtiyacından yaranmışdı Əbdülzəl Dəmirçizadə. Bir vaxtlar böyük alim Bəkir Çobanzadənin aspirantı olan Əbdülzəl Dəmirçizadə öz fonemenal araşdırmaları, fundamental elmi tədqiqatları, dəyərli, sanballı monoqrafiyaları ilə müasir Azərbaycan dilçiliyinin yol göstərən ağsaqqallarından birinə çevrilmişdi. Onun elmi fəaliyyətində, yüksəlişində təsadüflər yox, zərurətlər intellekt və istedadın, zəhmət və fədakarlığın bütöv vəhdətinə əsaslanan halal, özünəməxsus təkamül yolu mühüm rol oynamışdı. Ziyalı qələm sahibi, Azərbaycan dilçilik elmində məxsusi yer tutmuş görkəmli alim Əbdülzəl Dəmirçizadənin 110 illik yubileyi münasibəti ilə yazılmış bu vəsaiti işləməyi özümüzə borc bildik. Vəsait iki hissədən ibarətdir. I hissə “Müasir Azərbaycan dili və Əbdülzəl Dəmirçizadə” adlanır və Əbdülzəl Dəmirçizadənin həyatından bəhs edir. II hissədə isə onun yaradıcılığından bəhs edən tədbirlərdən söhbət açılır.

Həyat və yaradıcılığı

Əbdüləzəl Dəmirçizadə Məmmədov 1909-cu ildə Şəkiddə anadan olmuşdur. O, ibtidai və orta təhsilini Şəkiddə almış, əvvəlcə “Həqiqətül- maatif” adlanan yeni tipli məktəbdə, sonra isə “Şəki nümunə zəhmət” məktəbində oxumuşdur. Şəki Müəllimlər Seminariyasını bitirdikdən sonra 1925-ci ilin sentyabrından 2 sayılı şəhər məktəbində müəllim kimi əmək fəaliyyətinə başlamışdır. Onun ilk məqaləsi də həmin ildə “Yeni Məktəb” məcmuəsində dərc edilmişdir. Dəmirçizadə gəncliyində bədii yaradıcılığa böyük həvəs göstərmiş, bir sıra şeirlər, hekayələr və oçerklər yazmışdır. Lakin onu elmi iş daha çox maraqlandırmış və buna görə də bütün fəaliyyətini elmi təhqiqat sahəsinə istiqamətləndirmişdir.

O, 1929-cu ildə Bakı şəhərinə gəlmiş və ADU pedaqoji fakültəsinə daxil olmuşdur. Burada B.Çobanzadə, Ə.Haqqverdiyev, Y.V.Çəmənşiminli, A.Şaiq kimi görkəmli alim və yazıçılardan dərslər almışdır. Həmin fakültəni bitirdikdən sonra Şəkiyə qayıdıb, böyük rəğbətlə yanaşdığı müəllimliyini davam etdirmişdir.

Elmə olan həvəs heç vaxt Ə. Dəmirçizadəni rahat qoymurdu. O, 1933-cü ildə yenidən Bakıya gəlib, API-nin “Dillər” kafedrasına aspirant qəbul olunmuşdur. 1936-cı ildə “Türk dili” adlı ilk kitabı, aspiranturanı qurtardıqdan sonra isə, yəni 1938-ci ildə “Azərbaycan ədəbi dili tarixinin xülasələri” adlı ikinci kitabı işıq üzünə görmüşdür. Dövrün görkəmli alimləri Y.E.Bertels, S.E.Malov və İ.K.Dmitriyev sonuncu kitabın namizədlik dissertasiyası kimi müdafiəyə layiq olduğunu bildirmişlər. 1940-cı ildə Ə.Dəmirçizadəyə filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi verilmişdir.

Dil tarixi sahəsində elmi təhqiqatlarını davam etdirən təhqiqatçı 1944-cü ildə “Azərbaycan dilinin tarixi (qədim dövr)”

adlı əsəri müdafiə edib. 1945-ci ildə isə professor elmi adına layiq görülmüşdür. Ə. Dəmirçizadə 1940-cı ildən 1943-cü ilə qədər ADU-da, 1943-cü ildən ömrünün sonuna qədər isə API-də “Azərbaycan dilçiliyi” kafedralarına rəhbərlik etmişdir. 1955-ci ildə Azərbaycan SSR EA-nın müxbir üzvü seçilmişdir.

Onun 20-dən çox kitabı, 200-dən artıq elmi və elmi-metodik məqaləsi çap olunmuşdur. Yenilikçi alim daha çox Azərbaycan dilçiliyinin işlənilməmiş sahələrini (fonetika, orfoepiya, etimologiya, üslubiyyat, dil tarixi və s.) araşdırmışdır. Alimin “Azərbaycan dili tarixi xülasələri” (1938), “M.F.Axundov dil haqqında və Axundovun dili” (1941), “Azərbaycan dilinin tarixi!” (1948), “Azərbaycan ədəbi dilinin inkişaf yolları” (1959), ““Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının dili” (1959), “Azəri ədəbi dilinin tarixi” (1967), “Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası” (1967) və ölümündən sonra çap olunmuş “Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi” (II hissə) kitabları yalnız Azərbaycan dilçiliyinin deyil, türk aləminin xəzinəsini zənginləşdirmişdir. Dəmirçizadə nəzəri dilçilik məsələləri ilə yanaşı, təbliği dilçilik problemlərini də həll etməyə çalışmış, “Azərbaycan dili orfoepiyasının əsasları” (1969) kitabını ədəbi tələffüz, onun mənbələri, pozulma səbəbləri, fonetik, qrafik və qrammatik şəraitdə tələffüz məsələlərinə həsr etmişdir. O, etimoloji tədqiqatlar sahəsində də xeyli iş görmüş, araşdırmalarını ümumiləşdirərək 1962-ci ildə “50 söz” adlı orijinal kitab nəşr etdirmişdir. Azərbaycan dilçiliyi üzrə yüksək ixtisaslı elmi kadrların hazırlanmasında prof. Dəmirçizadənin böyük rolu olmuşdur. O, 50-dən çox elmlər namizədi və doktoru hazırlamışdır.

Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, professor, filologiya elmləri doktoru Dəmirçizadə 1979-cu ildə dünyasını dəyişdi. O, Bakı şəhərində, II Şəhidlər Xiyabanında dəfn edildi. Paytaxt küçələrindən biri onun adınadır.

Dilçilik fəaliyyəti. Ə.Dəmirçizadənin “Müasir Azərbaycan dilinin fonetikasi” kitabı bu nailiyyətlərin önündə gedən, dilçiliyimizin qızıl fonduna daxil olan əsərlərdəndir. İlk variantını 1947-ci ildə yazdığı bu əsəri müəllif eksperiment əsasında genişləndirərək ayrıca kitab halında çap etdirmiş və sonralar daha da təkmilləşdirərək dərsliyə çevirmişdir. Bu əsərdə məntiqi mühakimə çox güclüdür. Mövzular məntiqi olaraq bir-birindən doğur. Ona görə də əsərin bölmələri böyük bir zəncirin həlqəciklərini xatırladır, bu zəncirin həlqəcikləri kimi bir-biri ilə möhkəm bağlıdır. Bəzən professorun ifadə tərzinin çətinliyindən danışılır. Bunlar ifadə tərzində çətinlik deyil, mühakimə və təfəkkür zənginliyidir. Bu xüsusiyyət onun əsərlərinin çoxunda özünü göstərir. Onun 1969-cu ildə çap etdirdiyi “Azərbaycan dili orfoepiyasının əsasları” kitabından orfoepik normalar haqqında kifayət qədər məlumat almaq mümkündür. Ümumiyyətlə, tələffüz və xüsusən orfoepik tələffüz, ədəbi tələffüzün mənbələri və pozulma səbəbləri, tələffüz üslubları, lüğəvi, qrammatik və qrafik şəraitdə tələffüz və s. haqqında professorun qeydləri yeni və orijinaldır. Vahid tələffüz qaydalarına əməl etməyin zəruriliyi hələ hamıya eyni dərəcədə aydın olmadığından bu əsər yalnız dar ixtisas sahibləri üçün deyil, hər bir mədəni şəxs üçün faydalıdır. Ədəbi və mədəni tələffüz vərdişlərinin yayılma və inkişafında, düzgün tələffüz normalarının təlim və tədrisində bu əsərin mühüm rolu vardır. Ə.Dəmirçizadə yaradıcılığı boyu Azərbaycan dili lüğət tərkibinin sağlam bir yolla inkişafı, zənginləşməsi yolunda imkan və bacarığını əsirgəməmişdir. Onun bu sahədə qayğısı təkcə elmi-nəzəri məqalə və kitabları ilə məhdudlaşmır. O, geniş auditoriyalarda da, yığcam fərdi söhbətlər zamanı da yersiz işlədilən əcnəbi sözə etirazını bildirmədən keçməzdi. Biz “həştad” dedikcə o bizi “səksən” ə öyrətmişdir. O, milli dilə münasibətdə bizim cəmiyyətin, bizim quruluşun verdiyi

imkanlardan səmərəli istifadəni təbliğ edərdi. Ə.Dəmirçizadə həm tarixi leksikologiya, həm də müasir dilimizin lüğət tərkibinin tədqiqi məsələləri ilə məşğul olmuşdur. “Dilin lüğət tərkibi haqqında...” (1952), “Müasir Azərbaycan dilinin əsas lüğət tərkibi və qrammatik quruluşu” (1965), “Azərbaycan dilinin üslubiyyəti” (1962) adlı kitablarının müəyyən bölmələrini Azərbaycan dili lüğət tərkibinin tədqiqinə həsr etmişdir. O, bu əsərlərində söz və məna, sözün lüğəvi və qrammatik mənası, lüğət tərkibi, lüğət tərkibinin əsas və əlavə hissələri, onların hər birinin ümumi zəruri və xüsusi xarakter əlamətləri barədə fikirlərini diqqətlə ümumiləşdirməyə çalışmışdır. Lüğət tərkibinin inkişaf və zənginləşmə qaydalarını öyrənmək üçün bu əsərlərdən kifayət qədər məlumat almaq mümkündür. O, dilin qrammatik quruluşu-morfologiya və xüsusən sintaksislə bağlı problemlərin ilkin tədqiqi sahəsində böyük iş görmüşdür. Digər sahələrdə olduğu kimi, burada da fikir və mülahizələri orijinaldır. Dilimizin sintaktik quruluşunun tədqiqinə aid yazılarında onun orijinal dəst-xətti daha aydın görünür. O, qrammatik quruluşun ümumi məsələləri ilə ayrıca məşğul olmuş, dilin qrammatik quruluşunun təşəkkülü, morfem – morfologiya, sözün tərkibi və quruluşu kimi məsələləri ətraflı şərh etmiş, dilin milli orijinallığının qorunub saxlanmasında qrammatik quruluşun böyük rolunu xüsusi nəzərdən keçirərək onu dilin əsəb sistemi kimi qiymətləndirmişdir. Ə.Dəmirçizadənin sifət haqqında qeyd və mülahizələri öz orijinallığı ilə diqqəti cəlb edir. Onun bu barədə fikri prinsip etibarilə dilçiliyimizdə sifət haqqında yazılmış bütün əsərlərdən, demək olar ki, fərqlənir. Leksik-qrammatik mənanı və morfoloji əlaməti birinci, sintaktik vəzifəni ikinci plana çəkməklə, o, sifətə, bir nitq hissəsi kimi, daha sabit mövqedən yanaşmışdır. İndi onun mövqeyi çoxları tərəfindən təqdir edilməkdədir. Bu hal sifət dərəcələrinin bölgüsünə münasibətdə də özünü göstərir.

Onun müasir Azərbaycan dili sintaktik quruluşunun müxtəlif sahələrinə dair əsərlərini bir yerə yığsaq, böyük bir kitab alınar: “Müasir Azərbaycan dilində sadə cümlələr” (1950), “Qovuşuq cümlələr” (1947), “Azərbaycan dilində uzlaşma” (1950), “Mübtədanın sualları haqqında” (1955), “Mürəkkəb cümlələr” (1-ci məqalə 1947, 2-ci məqalə 1948) və s. məqalələrinin hər biri kiçik bir monoqrafiyanı andırır. “Müasir Azərbaycan dili (cümlə üzvləri)” (1947) kitabını da bura əlavə etsək, ümumi mənzərə tamamlanmış olur. Bu əsərlərdə sintaksisin, demək olar ki, bütün əsas məsələləri əhatə edilmişdir. O, cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növlərini ilk dəfə geniş şəkildə işləyərək, prinsip kimi məqsədlə avazlanmanı birgə götürməyi məsləhət görmüşdür. “Qovuşuq cümlələr” adı altında həmcins üzvlü cümlələri tədqiq etmişdir. Ə.Dəmirçizadə ilk dəfə tabeli mürəkkəb cümlələrin oxşar və fərqli cəhətlərini nəzərdən keçirərək, budaq cümlələri çevrilmiş və müstəqil cümlələr adı altında iki növə ayırmışdır. Burada bəzi budaq cümlələr (nəticə b. c. və s.) haqqında məlumat tamamilə yenidir, bəzi budaq cümlələr isə ilk dəfə dərinləşdirilmiş və genişləndirilmişdir. Professor bu vəfasız dünyaya göz yummazdan bir neçə gün əvvəl 40 ildən artıq bir müddətdə üzərində yaradıcılıq işi apardığı monumental “Azərbaycan ədəbi dili tarixi” (1979) kitabını ortaya qoydu. Bu kitab ədəbi dilimizin həqiqi tarixini üzə çıxarmaq sahəsində ən qiymətli bir kitab olub, bütün türk xalqları, bütün türkologiya üçün bir nümunə sayıla bilər. Professor bu kitabda dilimizin tarixini xalqımızın tarixi ilə vəhdətdə öyrənmiş və öz dərin biliyi, zəngin təcrübəsi ilə hər iki sahəni obyektiv şəkildə işıqlandıra bilmişdir. Onun dilimizin tarixi ilə bağlı fikirləri daim yeni faktlarla özünü doğrultmaqda və yalançı müddəaları təkzib etməkdədir.

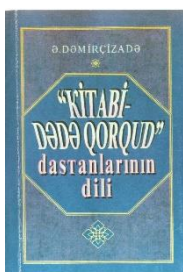
Bu alimin yaradıcılıq irsi haqda çox danışmağa ehtiyac yoxdur. Bu gün onun “əsl fədakar” təyinatı ilə ifadə olunan

tərcüme-yi-halını, elmi-metodoloji, poetik-estetik mizan-düzənli müəzirlərini xatırlayanlar da kifayət qədərdir. Və yəqin ki, onların arasında, o dövrün belə bir deyimini də yad edənlər var: “Lalın dilini anası, dilin dilini Dəmirçizadə bilər”...

Sovetlər dönəmində görkəmli dilçilərimizin köklü-köməcli tədqiq-təhqiqatları sayəsində Azərbaycan dilçiliyinin elmin digər sahələrinə nisbətən daha mükəmməl inkişaf səviyyəsinə yetməsi faktı az-çox milli-vətəndaş duyğusu olan hər kəsə bəllidir.

Yubiley tədbirlərinin keçirilməsi

Görkəmli tədqiqatçı Əbdülzəl Dəmirçizadənin anadan olmasının 110 illik yubileyi ilə əlaqədar olaraq, bir sıra tədbirlər: kitab müzakirəsi, oxucu konfransı, rəsm və şeir müsabiqəsi, icmal, dəyirmi masa, ədəbi-bədii gecə keçirilə bilər. Şairi sevdirmək, yaradıcılığını gənc nəsələ və şagirdlərə tanıtmək məqsədilə kitabxanada kitab sərgisi təşkil olunmalıdır. Sərgiyə müxtəlif başlıqlar verilə bilər: “Dilimizin ustası – Əbdülzəl Dəmirçizadə”, “Dilimizin Dəmirçizadə üslubu”, “Yaradıcılığını min rəngə boyanan insan”, “Onun elmi araşdırma arealı heyrət doğuracaq genişlikdədir”, “Tale onu dilimizin bəxtinə seçib göndərmişdi”, “Dilçilik azmanı”, “Lalın dilini anası, dilin dilini Dəmirçizadə bilər”, “Əbdülzəl Dəmirçizadə dünyası” və s.

Kitabxanada keçiriləcək ənənəvi tədbir forması kimi *“Azərbaycan folkloruna can verən ustad”* **adlı oxucularla söhbət** keçirilə bilər. Tədbirdə kitabxanaçının dəyərli məlumatlarından sonra iştirakçılar və oxucular ədibin həyat və yaradıcılığı haqqında öz fikirlərini bildirirlər.

Kitabxanaçı: Azərbaycan Elmər Akademiyasının müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan SSR Əməkdar elm xadimi, Azərbaycan SSR Dövlət mükafatı laureatı Əbdülzəl Dəmirçizadə Azərbaycan dilçiliyində məktəb yaratmış alimlərimizdən biridir.

Onu xüsusi vurğu və məmnuniyyət hissi ilə xatırlatmaq istərdik ki, böyük alimin həyatının və elmi axtarırlarının çox böyük hissəsi Azərbaycan ali məktəbləri arasında özünəməxsus yerini bütün zamanlarda da qoruyub saxlamış Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti ilə sıx bağlı olmuşdur.

Azərbaycan dilçilik elmini şərti olaraq iki mərhələyə ayıran professor Ağamusa Axundovun bölgüsü ilə razılaşaraq onu deməyi zəruri hesab edirik ki, müasir dilçilik elminin fundamental əsasları ikinci mərhələdə qoyulubdur. Həmin əsaslar şərqşünas, tarixçi, türkşünas, Rusiya Elmlər Akademiyasının ilk azərbaycanlı üzvü Mirzə Kazım bəyin 1839-cu ildə “Demidov” Mükafatına layiq görülən “Türk-tatar dillərinin ümumi qrammatikası” adlı fundamental elmi monoqrafiyası ilə yarandı. Bu əsərində Kazımbəy osmanlı, Azərbaycan və digər türk dillərinin və ya o zaman deyildiyi kimi, dialektlərinin fonoloji, morfoloji və sintaktik təhlil və müqayisəsini aparırdı. Bu kitabın ən böyük uğuru isə ondan ibarət idi ki, burada Azərbaycan dilinin tədqiqi Avropa qrammatikalarının tələbləri səviyyəsində tədqiqata cəlb olunurdu, başqa sözlə desək, ondan sonra gələcək tədqiqatlar üçün istiqamət müəyyənləşdirmişdi.

Beləliklə, XX əsrin əvvəllərində Budaqovun “Praktičeskoye rukovodstvo tureçsko-azerbaydjanskoqo nareçiya”, Nəriman Nərimanovun “Samouçitie tatarskoqo yazıka azerbaydjanskoqo nareçiya” kitabları Mirzə Kazım bəydən başlanan axtarışların davamı oldu. Daha sonra, ötən əsrin 20-ci illərində İsmayıl Hikmət, Abdulla Şaiq, Seyid Mirqasımzadə, Cavad Axundzadə, Cavad Əfəndizadə, Mustafa Tofiq və başqaları bu axtarışlara qoşuldu.

Ötən əsrin 20-ci illərində isə Bəkir Çobanzadənin “Mirzə Fətəli Axundov və azəri ləhcəsi”, Abdulla Tağızadənin “Türk dilçiliyi və əski türk dilləri” və digər əsərlərlə başlanan bu iş həmin əsrin 30-cu illərində Əbdüləzəl Dəmirçizadənin “Azərbaycan ədəbi dil tarixi xülasələri” kitabı ilə davam etdirildi. Onun sonradan yazaraq nəşr etdirdiyi “ “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının dili” monoqrafiyası ilə davam etdirilən bu iş böyük tədqiqatlar üçün stimül verdi.

Söhbət həmin Dəmirçizadədən gedir ki, Azərbaycan dilçiliyində yeni bir dalğa yaradan, lakin sonradan repressiyanın qurbanına çevrilmiş Bəkir Çobanzadə və Abdulla Tağızadənin yarımçıq qoyduğu işləri davam etdirdi.

1936-cı ildə yazdığı “Türk dili” kitabı ilə o vaxtkı elmi ictimaiyyətin diqqətini cəlb edən Dəmirçizadənin iki ildən sonra çap etdirdiyi “Azərbaycan ədəbi dili tarixinin xülasələri” əsəri onu gələcək elmi uğurlarına aparacaq yola təsadüfən çıxmadığını göstərəcək. Təsadüfi deyil ki, bu kitabı ilə o, Azərbaycan sərhədlərini aşaraq zəmanəsinin ən böyük alimlərinin – türkoloq, SSRİ Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Yevgeniy Bertels və şərqsünas-türkoloq, qədim türk runik yazılarının tədqiqatçısı, SSRİ Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Sergey Malovun diqqətini cəlb etdi. 1940-cı ildə filologiya elmləri namizədi olan Dəmirçizadə cəmi dörd ildən sonra fundamental elmi axtarışların nəticəsi olan “Azərbaycan dilinin

tarixi” əsərini nəşr etdirdi. Eyni mövzu üzrə doktorluq dissertasiyası müdafiə edən alim bir ildən sonra professor vəzifəsinə təyin edildi. Onu qeyd edək ki, Əbdüləzəl Dəmirçizadənin bu kitabı dövrünün ən böyük alimləri, SSRİ Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvləri İvan Meşaninov və Vasiliy Struvenin diqqətini cəlb etdi və nəinki Azərbaycan dilçiliyində, ümumiyyətlə, türkologiyada hadisəyə çevrildi.

Sadalanan faktlar Əbdüləzəl Dəmirçizadənin elmə gəldiyi ilk on ilin nəticələridir. 1943-cü ildə o zamankı Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda “Azərbaycan dilçiliyi” kafedrasına rəhbərlik etməyə başlayan və 36 il müddətində həmin kafedranın müdiri vəzifəsində çalışan alim bu illərdə elmi axtarışlarla intensiv şəkildə məşğul olmaqla bərabər, pedaqoji fəaliyyətinə də ara vermədi.

1955-ci ildə Azərbaycan SSR EA-nın müxbir üzvü seçilən Əbdüləzəl Dəmirçizadə Azərbaycan dil tarixini fundamental tədqiqata cəlb edərək tarixin müxtəlif mərhələlərinə məxsus dil hadisələrini öyrənmiş, türkdilli ailəyə mənsub olan Azərbaycan dilinin müqayisəli təhlilini apara bilmiş, özünün qazandığı elmi nəticələrlə bərabər, yeni yetişəcək və özlərini “Dəmirçizadə məktəbi”nin nümayəndələri hiss edən alimlər üçün yeni tədqiqatın üfüqlərini göstərmişdir. Elmi axtarışlarını 20-dən artıq kitabda və 200-dən artıq elmi və elmi-pedaqoji məqalədə ümumiləşdirən Əbdüləzəl Dəmirçizadənin elmi araşdırma arealı istənilən alimi heyrətləndirəcək genişlikdədir. Bunun üçün onun Azərbaycan dilçiliyinin tədqiqata cəlb edilmiş sahələrinə baxmaq kifayət edər. İstər dil tarixi, fonetika və ya orfoepiya, istər etimologiya, yaxud üslubiyyat, hansı sahələr olursa-olsun, Dəmirçizadə ardıcıldır və həmin ardıcılığın bəhrini hər məqamda görmək olur. Professor haqlı olaraq hesab edirdi ki, dil canlı orqanizm olmaqla bərabər, özünün dərin qatlarında mənsub olduğu xalqın tarixini yaşadan ən başlıca faktordur. Bu,

onun gələcəkdə də tədqiqatları zamanı sadıq qalacağı başlıca elmi postulatlardan biri, bəlkə də birincisi idi.

Yeri gəlmişkən, Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikasını araşdırarkən professor Dəmirçizadənin söykəndiyi mənbə XI əsrin ən böyük türkoloq-filoloqu, etnoqraf, ilk türk ensiklopedisti və türkologiyanın banisi Mahmud Kaşğarının əsərlərindəki dil nümunələri olmuşdur. Bu, ötən əsrin 30-cu illərində elmi axtarışlara başlayan gənc alimin, sözün birbaşa mənasında müəllimi Bəkir Çobanzadənin başladığı, lakin Stalin repressiyasının yarımçıq qoyduğu elmi tədqiqatların verdiyi ilkin nəticələr idi. Alim ömrünün sonunacan həmin nəticələrin etibarlılığı üçün çalışdı. Onun elmi-tədqiqatlarının məntiqi yekunu olaraq ötən əsrin 60-cı illərinin sonunda nəşr etdirdiyi “Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası” və ölümündən sonra çap olunmuş “Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi (II hissə)” kitabları yalnız Azərbaycan dilçiliyi üçün deyil, türkologiya üçün də dəyər daşdı.

Professor Dəmirçizadənin sonrakı araşdırma sahələri sırasında üslubiyyət başlıca yer tutur. Üslub haqqında onun gəldiyi nəticə belə idi: “Nitq üslubu danışanın (eləcə də yazanın) dil vasitələrindən, onun fonetik, leksik və qrammatik imkanlarından məqsəd və məqama uyğun istifadə edə bilmə tərzidir, sistemidir”.

Bu, professor Əbdüləzəl Dəmirçizadənin elmi qənaətidir və zaman keçdikcə, o qənaət daşlaşmış həqiqətə çevrildi. “Üslub fərddir, danışanların hər birinin özünəməxsus nitq üslubu vardır”- bu fikir də görkəmli alimə məxsusdur. O, haqlı olaraq hesab edirdi ki, insanlar müəyyən xüsusiyyətlərinə görə seçilib, fərqləndiyi kimi, danışq üslubuna görə də nə qədər eynilik olsa belə, fərqlidirlər. Buna görə də professor birmənalı olaraq, belə fikirləşirdi: dil vahidlərinin üslubi keyfiyyətləri müxtəlifdir. Bu keyfiyyətlər dilin fonetikasi, leksikası və qrammatikasının

imkanları sayəsində yaranır, nitqə üslubi çalarlıq gətirir, onu səlis, çevik, mənalı və kəsərli edir, estetik təsir gücünü artırır. Dil vahidlərinin üslubi imkanlarından söhbət açan professor Əbdüləzəl Dəmirçizadə yazırdı: “Üslub dedikdə biz sözlərin, ifadələrin, qrammatik vasitələrin və fonetik imkanların məqsədəuyğunluq əsasında seçilmiş vahidlər sistemini başa düşürük”. Fonetik, leksik, morfoloji, sintaktik normalar ədəbi dilin strukturu ilə bağlı olub nitqin düzgünlüyünü təmin edirsə, üslub normaları leksik-qrammatik normaların bir növ törəməsi olub nitqin gözəlliyini, ifadəliliyini, dəqiqliyini artırmaqla ünsiyyəti asanlaşdırır, onun təsirli, cəlbədicisi olmasını, danışan, oxuyan və dinləyənin ən incə məqamları, mətləbləri ifadə və dərk edə bilməsini təmin edir. Bunlar da alimin əsaslandırılmış elmi mülahizələridir. Onu qeyd etməyi hökmən lazım bilir ki, dilçiliyimizdə üslubiyyatın fundamental olaraq tədqiqata cəlb edilməsi, öyrənilməsi işində Əbdüləzəl Dəmirçizadə birincilər cərgəsindədir. Alimin 1962-ci ildə nəşr etdirdiyi “Azərbaycan dilinin üslubiyyatı” adlı kitabı buna görə də nəşr olunduqdan dərhal sonra dilçiliyimizdə hadisə kimi qəbul edildi.

Professor Dəmirçizadənin ədəbi dil ilə bağlı gəldiyi elmi mülahizələri, bu problemə yanaşmaları ibrətamiz idi. Həmin ibrətamizlik alimin “Azərbaycan dilinin üslubiyyatı” kitabında belə ifadə olunur: “Bəziləri ədəbi dil dedikdə ancaq yazılı dili qəbul etmişlər, bu sıraya şifahi ədəbi dili aid etmək isə ağıllarına gəlməyib. Buna görə də ədəbi dil və onun inkişafı dedikdə ancaq yazılı sənədlərin, nəhayət, kitabların dilini tədqiq etməkdən uzağa getməyiblər. Bu isə “yazısı olmayan xalqın ədəbi dili ola bilməz” kimi yanlış anlayışı meydana çıxarmış, yaxud bu və ya digər xalqın ədəbi dilinin başlanğıcını həmin xalqın yazıya malik olduğu dövrdən hesab etmək kimi yanlış praktikanı yaratmışdır”.

Görkəmli alim, böyük vətənpərvərin Azərbaycan xalqı və elmi qarşısındakı xidmətləri heç vaxt unudulmur. Bakıdakı küçələrdən biri bu gün onun adını daşıyır, vaxtilə yaşadığı binanın fasadına isə xatirə lövhəsi vurulub.

Bu gün də Azərbaycanın ali məktəblərində təhsil alan tələbələr Əbdülzəl Dəmirçizadənin dərsləri vəsaitləri əsasında dilin əsaslarını öyrənir, tədqiqatçılar isə professorun kitablarını ən etibarlı mənbə kimi istifadə edirlər.

Kitabxanada keçiriləcək ənənəvi tədbir forması kimi kitab müzakirəsi də keçirilə bilər. Oxucuların istəyini nəzərə alan kitabxanaçı oxucularla birgə Əbdülzəl Dəmirçizadənin “*“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının dili*” adlı **kitab təhlili** edə bilər. Kitabxanaçı əvvəlcə adı çəkilən bu kitab haqqında məlumat verir.

Kitabxanaçı: “Azərbaycan xalqının mühüm tarix və mədəniyyət qaynaqlarından biri olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının yaranmasından 1300 ildən çox bir müddət keçir. Oğuz türklərinin tarixini əks etdirən “Kitabi-Dədə Qorqud” yüksək bəşəri ideallar tərənnümçüsü kimi dünya xalqlarının mənəvi sərvətlər xəzinəsinə daxil olmuşdur.

Ə.Dəmirçizadənin iyirmi ilə yaxın bir zaman bundan əvvəl “Azərbaycan ədəbi dili tarixi xülasələri” adlı kitabında “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları şifahi ədəbi dilimizin ilk abidələrindən sayılaraq onun dil xüsusiyyətlərinə 17 səhifə həsr edilmişdir. “Kitabi-Dədə Qorqud” qəhrəmanlıq dastanları olduğu kimi, ümumxalq Azərbaycan dilinin ilk təşəkkül dövrünün aydınlaşdırmaq üçün də zəngin və dolğun, həm də dürüst faktlar verən bir abidə olaraq o dövrdə müəllifin tədqiq etdiyi mühüm mənbələrdən biri olmuşdur və oxuculara təqdim olunan bu əsər də məhz bu dövrdə yazılmışdı.

Kitabxanada keçiriləcək ənənəvi tədbir forması kimi “*Lalın dilini anası, dilin dilini Dəmirçizadə bilir*” adlı oxucularla kitab

müzakirəsi keçirilə bilər. Tədbir ali məktəbin filologiya tələbələri ilə keçirilir. Tədbirdə kitabxanaçının dəyərli məlumatlarından sonra iştirakçılar və oxucular ədibin həyat və yaradıcılığı haqqında öz fikirlərini bildirirlər.

Azərbaycan dili ədəbi rəsmi dövlət dilidir. Azərbaycan ədəbi dilinin belə bir yüksək hüquqa malik olması onun şifahi qolunun qurultay, konfrans, məruzə, mühazirə dili kimi də tam halda formalaşmasına imkan yaratmışdır. Beləliklə də müasir Azərbaycan dili bütün üslub qolları üzrə şaxələnərək hərtərəfli inkişaf etmiş dillərdəndir.

Müasir Azərbaycan ədəbi dili dedikdə əsasən müasir dövrdə yüksək səviyyəli, hərtərəfli inkişaf etmiş və bütün sahələr üzrə hər cür anlayışı ifadə etmək imkanları olan Azərbaycan ədəbi dili nəzərdə tutulur. Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan SSR Əməkdar elm xadimi, Azərbaycan SSR Dövlət mükafatı laureatı Əbdülzəl Dəmirçizadənin böyük araşdırma və tədqiqatlar nəticəsində yazdığı “Müasir Azərbaycan dili” kitabı ali məktəblərin filologiya fakültələrinin müəllimləri və tələbələri üçün nəzərdə tutulmuş bu dərslik üç hissədən ibarətdir. Birinci hissədə – “Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin fonetikasi” bəhsində fonetik qanunlar, vurğu, intonasiya və eləcə də hecaların növləri haqqında geniş məlumat verilir. İkinci hissə “Müasir Azərbaycan dilinin orfoepiyası” bəhsidir. Burada müasir Azərbaycan dilinin orfoepiyasının əsasları, saitlərin, samitlərin və mürəkkəb sözlərin tələffüz qaydaları izah olunur. Üçüncü hissədə – “Müasir Azərbaycan dilinin orfoepiyası” bəhsində Azərbaycan dilinin yazısı və orfoqrafiyası haqqında qısa məlumat verilir.

Kitabxanada keçiriləcək tədbirlərdən ən möhtəşəmi ədəbi-bədii gecədir. Əbdülzəl Dəmirçizadəyə həsr olunmuş “*Yaradıcılıq yollarında*” adlı **ədəbi-bədii gecəyə** Azərbaycanın

görkəmli ədiblərini, dilçi-alimlərini, folklorşünas və sənət-söz adamlarını dəvət etmək olar. Tədbir iştirakçıları kitab sərgisi ilə tanış olduqdan sonra zalda əyləşirlər. Görkəmli elim xadimi haqqında slayd göstərildikdən sonra tədbiri açıq elan etmək üçün aparıcılar səhnəyə daxil olurlar.

Azərbaycan dilçilik elmində məxsusi yer tutmuş görkəmli alim Əbdüləzəl Dəmirçizadənin anadan olmasının 110 illiyinin yüksək səviyyədə qeyd olunması, dövlətimizin, ilk növbədə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin elmə və elm adamlarına verdiyi dəyərin nümunəsidir.

O, dəmirçioğlu idi. Taleyində nəslinin dəmirçi möhkəmliyi ilə şəxsiyyətinin elmi-intelektual ucalığı qovuşmuş, bütöv vəhdət yaratmışdı. Bədi təxəyyül zənginliyi, elmi təfəkkür qüdrəti ilə sonsuz zəhmətdən, fədakar, yaradıcı əməkdən yaranmışdı. Professor Əbdüləzəl Dəmirçizadə dünyası...

Ədəbiyyat siyahısı

Əsərləri

"Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarının dili. - Bakı : Elm, 1999. - 140 s.

Müasir Azərbaycan dili. **I hissə** : Fonetika, orfoepiya, orfoqrafiya.. - Bakı : Şərq-Qərb, 2007. - 256 s. : cədv. - (Lügət və Ensiklopediyalar).

Azərbaycan şifahi ədəbi dilinin yaranması məsələsi. Azərbaycan dili oğuz qrupuna mənsub dillərdəndir // Azərbaycan dilçiliyi müntəxəbatı. - Bakı : Abis Alarco, 2013. – C.2. – S. 125-144. - Azərbaycan və rus dillərində.

Dövri mətbuatda

Abbash T. Əbdülzəl Dəmirçizadə : Azərbaycan dilçiliyinin məşhur isimlərindən, "əzəl mübtəda"larından, xalqın gözəl mədəniyyət nümayəndələrindən biri // Mədəniyyət. - 2017. - 7 iyul. - № 52. - S. 15.

Cəfərov N. Afad Qurbanovun dilçilik dərsləri // Ədəbiyyat qəzeti. - 2019. - 26 yanvar. - № 3. - S. 10. – Məqalədə Ə. Dəmirçizadənin də adı çəkilir.

Hüseynova M. Azərbaycan dilçiliyində məktəb yaratmış alim : Əbdülzəl Dəmirçizadə - 110 // Azərbaycan Müəllimi. - 2019. - 5 aprel. - № 12. - S. 11.

Xudiyev N. İstedadlı alim, böyük müəllim, xeyirxah insan : Əbdülzəl Dəmirçizadə - 110 // Xalq qəzeti. - 2019. - 7 aprel. - № 74. - S. 8.

Əbdülzəl Dəmirçizadə dünyası
(metodik vəsait)

Ünvan: AZ-1022 Bakı şəh., S. Vurğun küç. 88;
E-mail: info@clb.az
URL: www.clb.az

F. Köçərli adına Respublika
Uşaq Kitabxanasında
çap olunmuşdur.
Sifariş: 29
Çapa imzalanmışdır: 03.06.2019
Tirajı: 100
Pulsuz